
J O H A N H U I Z I N G A - B O E T P R O F E E T V A N O N Z E
B E S C H A V I N G

j o s h a a g m a n s

In 1935, in een tijd, dat de fascistten zich opmaakten om de volkeren van Europa te terroriseren en te knechten, verscheen het boek *In de schaduw van morgen*. Het droeg de veelzeggende ondertitel: *Een diagnose van het geestelijk lijden van onze tijd*. De eerste druk van het boek was binnen een mum van tijd uitverkocht. In 1938 verscheen de zevende druk, terwijl het toen al in zeven talen vertaald was. De crisis binnen het kapitalisme, die miljoenen mensen in hun elementaire bestaanszekerheid bedreigde, werd in dit boek behandeld als louter een cultuurcrisis. De diagnose was dat de Westerse beschaving op een dwaalspoor was geraakt en haar ondergang tegemoet snelde. Het virus was de waarde die er toegekend werd aan materiële zaken die als belangrijker gezien werden dan de hogere geestelijke en christelijke waarden. De therapie was dat wij allen moeten veranderen; onszelf, onze geesteshouding, onze hele gemoedstoestand moeten we veranderen. De arts was Johan Huizinga.

Vlucht voor de werkelijkheid.

Wie was deze boetprofeet van onze beschaving, deze lichtbrenger in duistere tijden?

Het zou zonde zijn van kostbare tijd om deze vraag te beantwoorden, ware het niet dat het een man betrof wiens geschied-theoretische werken volgens velen tot het beste behoort wat er op dit gebied in Nederland in deze eeuw geschreven is. Het feit dat zijn honderdjarige geboortedag aanleiding was voor zeer groots opgezette herdenkingsplechtigheden in Groningen en Leiden - in Leiden zullen ter zijner nagedachtenis onder auspiciën van de Leidse Unie en van NRC/Handelsblad jaarlijks lezingen gehouden worden over een onderwerp op het gebied van cultuurgeschiedenis en cultuurfilosofie - maakt de beantwoording van de vraag nog wat interessanter.

Johan Huizinga werd op 7 december 1872 in Groningen geboren als kind van een hoogleraarsgezin, als telg van een geslacht dat veel doopsgozinde predikanten in haar gelederen telde.

Op 1 augustus 1905 werd hij benoemd als hoogleraar in de Geschiedenis, tegen het advies van de faculteit en van de meerderheid van de curatoren in, een niet gering wapenfeit in die dagen.

Bij de weinigen die iets van hem afwisten stond hij te boek als kenner van het Sanskriet.

Zijn enige publicatie op geschiedkundig gebied betrof een inleiding op een studie over de opkomst van Haarlem, waar hij nog aan bezig was. Tot op dat moment was hij geschiedenisleraar geweest aan de HBS te Haarlem, iets wat hij altijd als erg vulgair ervaren heeft, en had hij een serie colleges gegeven over Vedisch-brahmaanse godsdienst en over de filosofie van het boeddhisme in de Oudemanshuispoort in Amsterdam.

Op zoek naar schoonheid.

In zijn in 1943 geschreven autobiografie *Mijn weg tot de geschiedenis* geeft hij drie, voor hem essentiële, gebeurtenissen aan, die ertoe geleid hebben dat hij definitief voor de geschiedenis als studieobject koos. De eerste gebeurtenis vond plaats in 1879. In dat jaar ziet hij als zevenjarig jongetje, dat juist de eerste klas van de lagere school achter de rug heeft, een optocht door Groningen trekken, die de intocht van graaf Edzard van Oostfriesland binnen de stad Groningen in 1506 uitbeelde. Het heeft een blijvende indruk op hem gemaakt en nu nog weet hij zich de weersomstandigheden, de route, de personen en hun maskerades en vooral de pracht en de praal van de middeleeuwse kostuums te herinneren.

De tweede gebeurtenis is de muntenverzameling die hij samen met zijn broer in zijn middelbare schooltijd aanlegt. Het steeds weer opnieuw bekijken ervan bracht hem in extase. De derde en beslissende gebeurtenis was een bezoek aan een tentoonstelling van Oud-Nederlandse kunst in Brugge in 1902. Het zien hiervan brengt hem voorgoed in de ban van de historie. Het opvallende van deze richtingwijzers op de weg naar de historie, en, zoals we zullen zien, ook het karakteristieke in de houding die Huizinga zal innemen tegenover de historie, is dat ze op visuele ervaringen gebaseerd zijn.

Deze fixatie op de uiterlijke verschijningsvorm van historische feiten kwam tot uiting in zijn verafging van de beweging van '80. De interesse voor de literaire stroming van die tijd had te maken met zijn middelbare schooltijd. Hij laat zich dan namelijk inschrijven als student in de Nederlandse letteren, een studierichting die in die tijd alle alpha-wetenschappen bestreek met als uitzondering de Oosterse en Klassieke talen. In de beweging van tachtig manifesteerde zich in feite het verzet van een nieuwe generatie schrijvers tegen de vervreemding die het gevolg was van het moderne industriële kapitalisme. Ze leerde Huizinga de wetenschap ver beneden de kunst te stellen, het ware leven in zijn diepste binnenste te zoeken en ook om zich volkomen afzijdig te houden van de actuele politieke gebeurtenissen. Hoe ver dit laatste ging blijkt wel uit het feit, dat hij zijn hele studietijd lang geen krant aanraakte, laat staan las!

Al spoedig treedt er binnen deze literaire stroming een conflict los. Er ontbrandt een strijd tussen dogenen die zich steeds meer gingen isoleren van de maatschappelijke realiteit (exponenten van deze richting waren Kloos en Van Doyssel) en zich verloren in geïdealiseerde beschrijvingen van het beter geachte verleden en dogenen die in hun strijd tegen

- de gevolgen van het industriële kapitalisme juist hun bondgenoten trachten te zoeken in de tot bewustzijn komende arbeidersklasse (Van Eeden, Gorter). Huizinga wordt gedwongen partij te kiezen, en doet dit voor de eersten.

Angst.

Dat dit niet zo maar een jeugdgril is geweest, maar juist typerend voor zijn houding ten opzichte van zijn tijd, blijkt uit zijn hele werk. Zijn schoonheidsideaal, dat hij niet verworkolijkt zag in de tijd waarin hij leefde; zijn cultuurpessimisme; zijn kleinburgerlijke angst voor de machine (de uitvinding van de radio bezorgde hem bijna trauma's); zijn nog grotere angst voor de massa en voor haar organisaties ("de ziekte van deze tijd"); zijn angst voor de rationalisatie van de wetenschap, voor de materialistische stromingen ervan: het zijn evenzoveler bewijzen voor de wereldvreemde positie waarin deze kamergeleerde zich bevond.

- Welke consequenties dit heeft voor zijn benadering van historisch materiaal blijkt overduidelijk als we nog wat doorbladeren in het voornoemde boek *In de schaduw van morgen*. In de beschrijving van de dertiger jaren zal men tevergeefs zoeken naar sociaal-economische factoren, werkloosheid bestaat voor hem eenvoudig niet, over de strijd tegen het opkomend fascisme komen we geen letter tegen. Huizinga ziet alleen maar de naderende ondergang van de cultuur. Een noodzakelijke ondergang, omdat de cultuur niet meer ethisch of metafysisch gericht is. Cultuur is voor hem iets wat zich zelfstandig voortbeweegt, beantwoordt aan eigen wetmatigheden, aan eigen ritmen. De gerechtigheid, de deugd, de wijsheid, zo orakelt hij verder, hebben plaats gemaakt voor welstand, macht en veiligheid. We zijn alleen nog maar te redden door versobering, ascese. We moeten vrijwillig afstand doen van het overvloedige en het beuzelachtige waarmee het leven overvol geraakt is. We moeten terugkeren naar een toestand van "een edele dienstverhouding", zodat de mens zich "in zijn stand" op zijn plaats zal voelen in de gemeenschap. Europa zal weer terug moeten keren tot het christelijke geloof, verrijkt met het "rechte" van de islam en het "diepe" van het Oosten. Spanningen op internationaal gebied zouden opgelost kunnen worden door een beroep te doen op "een verstrekkende nationale welwillendheid". Ziehier Johan Huizinga, stamvader van de flower-power beweging, voorloper van de club van Rome.

Reactionair.

Tien jaar later, in 1943 - 1944, als Nederland aan den lijve de terreur van het fascisme ervaart, schrijft Huizinga *Geschieden Werd*. De tendens in dit boek blijkt precies dezelfde te zijn. Ook hier beschrijft hij bladzijden lang de "ontaardingsverschijnselen", de "symptomen van verval en verdwazing van het politieke leven", die zich al in het laatste kwart van de negentiende eeuw zouden manifesteren. En zoals in al zijn werken beschrijft hij het verleden in al zijn geïdealiseerde schoonheid, om het verval van het heden duidelijker te laten uitkomen.

Het meest krasse staaltje op dit gebied, had hij met zijn *H e r f s t - t i j d e r M i d d e l e e u w e n* geleverd. Dit boek was het relaas van de schoonheid der late middeleeuwen, niet als aankondiging van het komende, maar als het afsterven van wat heengaat. Bij het verschijnen ervan, in 1919, ondervond het meer waardering van literatoren dan van collega-historici.

Het enige verschil met het hierboven aangehaalde werk is, dat hij in dit boek zijn reactionaire standpunt meer openlijk doet uitkomen. Kenmerkend is bijvoorbeeld een passage over het parlementaire stelsel.

Tot na 1870, zegt hij, wordt het spél van volksvertegenwoordiging, verkiezingen en parlementair debat in de landen die het beoefenden nog met een aanzienlijke mate van ernst, wellevendheid en waardigheid gespeeld. Gewoonten als stelselmatige obstructie, klapperen met lessenaars of smijten met inktkokers waren nog niet in zwang.

De volksvertegenwoordigers stamden voor het overgrote deel uit een zekere elite, of deze nu gebaseerd was op rijkdom, geboorte of intellect. Zij brachten van huis uit goede manieren mee en waren gewoon zich ordelijk en zelfs vormelijk te gedragen. De pers werkte minder virulent als thans. Het is in zekere zin de bijmenging van een element aristocratie, wat de democratie bestaanbaar maakt, aangezien zij zonder dit gehalte steeds gevaar loopt te stranden op de onbeschaafdheid der massa's.

Hier zien wij Huizinga in zijn ware gedaante, in zijn angst voor een maatschappij waarin de massa haar gerechtvaardigde eisen vorwezenlijkt zal zien. Het is een angst die voortkomt uit een houding die het historisch proces maakt tot een vergeestelijkt proces, waarin er geen plaats is voor de maatschappelijke factoren die het werkelijke historische proces veroorzaken. Waarin er zeer zeker geen plaats is voor de mensen die het wezen van de geschiedenis maken.

Podium.

Zo is het begrijpelijk dat als hij in 1935 schrijft dat de rassenleer vrij opgeld kon doen, omdat het modern tekort van kritisch vermogen en de verzwakking van de morele standaarden de mensen er weerloos tegen maakten, hij in 1944 met geen woord rept over het verzet dat de arbeiders geboden hebben tegen de praktijk van deze rassenleer, zoals dit bijvoorbeeld in de Februari-staking tot uiting kwam.

De arbeiders bleven voor hem echter minder beschaafden en minder ontwikkelden en vormden een ballast voor de cultuur en vooral een gevaar nu zij door hun organisatie "tot zielloos groepsegoïsme" geleid werden.

Tot zelfs in dit boek blijft hij de mening toegedaan dat er na de oorlog een culturele noodtoestand zal blijven bestaan, zodat de radio en de reclame beperkt of afgeschaft zullen moeten worden en afstand zal moeten worden gedaan van veel nutteloze rompslomp, geestelijk gebazel en materiële overvloedigheden.

Ziehier het portret van een man, die dacht een veilige geschiedenis te maken, om zelf veilig te kunnen leven.